

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ФІНЛЯНДІЇ В ПАРАДИГМІ ВНУТРІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ П.СТОЛИПІНА

На момент приходу П.Столипіна до влади відносини Росії з Великим князівством Фінляндським були достатньо напруженими. Отож, як тільки російський уряд зміг оговтатися після революційної смуги, завдання їх регулювання стало одним із першочергових. П.Столипін вважав "фінляндське питання" найбільш стратегічно значимим і був переконаний, що причиною непорозуміння у відносинах із Фінляндією стало різне трактування її юридичного статусу, виходячи з понять про минуле краю й тлумачення історичних фактів. Незважаючи на те, що деякі аспекти політики П.Столипіна в фінляндському питанні привертала увагу істориків¹, погляди голови ради міністрів на еволюцію державно-правового статусу Великого князівства ще не були предметом спеціального дослідження, а без цього, на наш погляд, важко дати зважену оцінку діяльності П.Столипіна в фінляндському питанні, зрозуміти мотиви та причини здійснення тих або інших кроків для його вирішення.

Для П.Столипіна Фінляндія – "лише завойована збройним шляхом провінція". Її східна частина "становила стародавнє надбання Росії, закріплене за нею ще Ореховським договором 1323 р."² З часом Росія поступово втратила частину території, і "при укладанні Столбовського мирного договору у 1617 р. кордони російської держави були відтиснуті приблизно до Тихвіна". Петро I протягом двадцяти років відвоював утрачені землі. Вони, разом із землями, пізніше відвоюваними Єлизаветою Петрівною, були інкорпоровані до складу Російської імперії. Управління ними здійснювалось Санкт-Петербурзькою камер-колегією та іншими колегіями. З цих земель була створена спочатку Выборзька губернія, потім – Выборзьке намісництво і, зрештою, знову – губернія. У підсумку, за "Ніштатським (1721 р. – О.С.) і Абоським (1743 р. – О.С.) договорами землі ці відійшли до Росії у вічне й невід'ємне володіння"³.

"Нова Фінляндія", як називав її Столипін, стала складовою частиною Російської імперії тільки у ході російсько-шведської війни 1808-1809 рр. Її приєднання було оформлене цілою низкою документів: маніфестами 20 березня та 5 червня 1808 р., найвищою грамотою 15 березня 1809 р. Боргоському сейму, Фрідріхсгамським мирним договором із Швецією від 5 вересня 1809 р. та маніфестом про приєднання Фінляндії до Росії від 1 жовтня 1809 р. Імператор Олександр I прийняв титул великого князя Фінляндського 25 грудня 1808 р. Він додав назву "великий князь Фінляндський" до імператорського титулу, при цьому в офіційних документах про утворення Великого князівства Фінляндського не йшлося взагалі. Цей термін уперше з'явився у Зводі законів, складеному під керівництвом М.Сперанського. Ним було використано назву Фінляндії, надану їй як частині Шведського королівства у 1581 р.⁴

Період царювання Олександра I характеризувався двоїстою, суперечливою політикою щодо Фінляндії. Певною мірою це можна пояснити особливістю самої епохи. З одного боку, ще достатньо сильним був вплив ідей Просвітництва, що змушувало прагнути до проголошення політичних прав народів і держав. З іншого боку – у першій чверті XIX ст. відбувалося зародження нової національно-консервативної ідеології, заснованої на принципі єдності та неподільності держави. В результаті, "імператорські маніфести про Фінляндію проголосили одночасно "буття політичне", тобто самостійну державність, і "державне володіння", тобто вхід до складу іншої держави"⁵. Саме ця суперечність стала причиною

гострої поле
поважати да

П.Столи
"конституції"
Боргоського
визнання
внутрішньої
запроваджу
але зазнач
у стадії реф
початку XIX
До того ж
зовнішньої
способів ор
кроку не м
рішенням з
певну само

П.Столи
дарував і у
було беззап
залишив у
володіння".
фінляндськ
вільним ві
навіть піль
підлеглою
пам'ятати:
мирний до
Фінляндіє
П.Столипі
губерній,
імперії.

Однак
у Фінлянд
краю¹⁰. Ми
а 1831 р. –
Фінляндії
клопоту"¹¹
влада по
національ
князівств
стабільна
імператор
1869 р. за
справи, по
Фінлянді
13 червня
XIX ст. а

П.Сто.
державніс
те, що Ве
відмінна
Росія, заї
від місцев
до фінля

гострої полеміки: чи дарована Фінляндії справжня “конституція”, чи обіцяно лише поважати давні станові права?

П.Столипін вважав, що основним аргументом фінляндців на користь “конституції” та проголошення Олександром I “окремої державності” були події Боргоського сейму. У зробленій імператором на цьому сеймі заяві йшлося про визнання та підтвердження усіх корінних законів краю, всього розпорядку внутрішнього управління та судочинства⁶. У подальшому Олександр I справді не запроваджував на території Фінляндії загальноросійських державних установ, але зазначимо, що сама система загальноімперських закладів у той час перебувала у стадії реформування. В адміністрацію Великого князівства Фінляндського на початку XIX ст. ввели лише одну російську посадову особу – генерал-губернатора. До того ж основна увага імператора в ті часи була прикута до вирішення зовнішньополітичних проблем, і тому слід було шукати максимально простих способів організації управління Фінляндією. Оскільки навіть “генерал-губернатор кроку не міг зробити без перекладача”⁷, то зрозуміло, чому найоптимальнішим рішенням здавалося не змінювати порядок, що встановився, та надати Фінляндії певну самостійність у вирішенні питань внутрішнього самоуправління.

П.Столипін визнавав, що Олександр I дарував Фінляндії внутрішню автономію, дарував і укріпив за нею право мати внутрішнє законодавство, проте для нього було беззаперечним фактом: визначення відносин Фінляндії з імперією монарх залишив у своїй компетенції й обумовив це словами: “власність і державне володіння”. Відтак, П.Столипін зазначав, що хоча Олександр I сумлінно оберігав фінляндську автономію, у справах, які стосувалися Росії, імператор почувався вільним від будь-яких обмежень і діяв патріархально. У всіх своїх маніфестах, навіть пільгових, Олександр I все ж таки визнавав Фінляндію частиною, до того ж підлеглою частиною Російської держави, Росії⁸. Крім того, П.Столипін закликав пам’ятати: “після цього Боргоського сейму було укладено Фрідріхсгамський мирний договір. Він і є тим документом, тим актом, згідно з яким ми володіємо Фінляндією і яким визначаються взаємини Імперії і Великого князівства”⁹. П.Столипін посилався на четверту статтю договору, де йшлося про те, що шість губерній, відвойованих у Швеції, назавжди ставали володіннями Російської імперії.

Однак усвідомлення свого особливого правового статусу глибоко вкоренилося у Фінляндії та стало однією з головних парадигм у суспільно-політичному житті краю¹⁰. Микола I, якому довелося придушувати спочатку повстання декабристів, а 1831 р. – польське повстання, наказував своїм старанним чиновникам: “Дайте Фінляндії спокій. Вона єдина з усіх частин великої Імперії не завдала мені жодного клопоту”¹¹. Цікаво, що навіть після польського повстання 1863 р., коли російська влада почала проводити політику, спрямовану на поступову ліквідацію національних особливостей в управлінні окремими частинами імперії, Велике князівство Фінляндське залишалось винятком. Цьому певною мірою сприяла стабільна внутрішньополітична ситуація, яка там склалася. Крім того, у 1863 р. імператор Олександр II надав фінляндській мові рівний статус із шведською¹². У 1869 р. загальним зборам Сенату було дозволено самостійно вирішувати деякі справи, пов’язані з управлінням князівством. Згідно з військовою реформою 1878 р. Фінляндія отримала право на створення власної армії, а згідно з маніфестом від 13 червня 1886 р. сейм здобув право законодавчої ініціативи¹³. Отже, до кінця XIX ст. автономний статус Фінляндії став ще реальнішим.

П.Столипін відмічав, що за царювання Олександра II теорія про фінляндську державність набула особливого розвитку. Фінляндська інтелігенція увірувала в те, що Великому князівству притаманний “особливий державний устрій, суттєво відмінна від Росії державність”¹⁴. Ця віра підкріплювалась тими обставинами, що Росія, зайнята своїми домашніми справами, мало цікавилася фінляндськими, а від місцевих губернаторів вимагалось лише збереження спокою і добре ставлення до фінляндських громадян. На думку П.Столипіна, саме ці обставини призвели

до того, що “принципи окремої фінляндської державності почали потроху переростати в особливу науку своєрідного фінляндського державного права”. Він відзначав: “для створення цієї науки підбиралися відповідні документи, її затвердженню сприяли також доповіді професорів Олександрівського університету, місцевих вчених і осіб вільних професій”. Завдяки народним університетам та публічним лекціям ця наука проникала у “народну товщу”, переходила у вірування, потім у догмат, згідно з яким “Фінляндія – особлива держава і до того ж держава конституційна, правова, – держава, яка мала свої завдання, абсолютно відмінні від завдань Росії”¹⁵.

Проте П.Столипін вважав позбавленими підстав погляди на Фінляндію як на самостійну державу. Він наполягав на тому, що в словах і діях Олександра II відчувався принцип: загальноімперська ідея не підкорювалась ідеї провінційній. П.Столипін, зокрема, посилався на такий факт: “імператор Олександр II, цей благодійник Фінляндії, відвідавши фінляндський Сенат, сказав сенаторам: “Пам’ятайте, панове, що ви належите до великої родини, на чолі якої стоїть Російський Імператор”¹⁶.

Особливістю політики Олександра III щодо Фінляндії, на думку П.Столипіна, було те, що цей імператор “більше за інших віддавав перевагу загальноімперському законодавству”¹⁷. Саме з періоду правління Олександра III прихильне ставлення імперської влади до фінляндців поступово почало сходити нанівець. За логікою петербурзьких ідеологів, убивство Олександра II було закономірним наслідком ліберально-західницьких реформ, наслідком забуття російських національних цінностей і потакання “іноземцям”. Тому новий політичний курс Олександра III мав формуватися з точки зору “політичного здорового глузду”. Єдиним гарантом політичної благонадійності ставало все “російське та православне”. Інші народності й віросповідання почали сприйматись як фактори, що послаблювали міць імперії та призводили до появи сепаратистських настроїв. Відтак політичні вільності фінляндців – “домашніх іноземців” – зробились об’єктом гострої критики консервативної публіцистики, за якою незабаром почалось адміністративне “заспокоєння”.

До прискореної інтеграції Фінляндії з імперією спонукали також економічні причини. З моменту приєднання до Росії Фінляндія отримала сприятливі можливості для свого подальшого розвитку. Її територія перестала бути ареною російсько-шведських війн, надходили значні інвестиції з боку Росії. Фінляндія користувалася економічними привілеями, мала відкритий доступ до великого російського ринку, а митний бар’єр захищав фінських виробників від конкуренції з промисловою продукцією метрополії. Для Російської імперії чим далі, тим обтяжливішою ставала “аномалія” фінляндської незалежності. Олександр III прагнув уніфікації митної, поштової та грошової систем Фінляндії із загальноімперською. 1894 р. було офіційно закріплене положення про те, що фінляндці є російськими підданими¹⁸.

Стратегічними міркуваннями та розрахунками пояснюються спроби обмеження фінляндської автономії, здійснені Миколою II на початку свого правління. Річ у тім, що наприкінці XIX ст. в краї не лише посилилися сепаратистські настрої, але й почали висуватися територіальні претензії до Росії. Діячі культури проповідували ідею “Великої Фінляндії”, кордони якої мали б простягнутися далеко на схід і південь від кордонів князівства. Літературні дискусії ставали поштовхом до подальших конкретних дій. Панфінська пропаганда посилювалася на території Карелії¹⁹. Фінляндія почала будувати дороги, які мали виключно стратегічне значення. Особливий характер антиросійській діяльності надавала та обставина, що проводилось усе це за російський коштів.

1898 р. генерал-губернатором Фінляндії було призначено М.І.Бобрикова. Ще перебуваючи на посаді начальника штабу гвардії і Петербурзького військового округу, він неодноразово звертав увагу імператора на стратегічну вразливість Петербурга з боку практично незалежної, але ворожої Фінляндії. Отож,

направля
дій²⁰. Пе
правову
фінлянд
вузах ку
універси
запровад
нарешті,
розшири

Прот
програму
спільних
та сенату
мови у д
пересліду
про війсь
у наступ
особливи
загально
прагненн
Можна о
занадто
існуючов
серед со
супротив
сатрапом

У Фін
націонал
політичні
тобто в р
якого нез
відчутно
потужні
“револю
результат

З 190
що збунт
була відм
яке існув
привілеї
надзвича
конститу
отримал
всезагал
двадцяти
Фінлянді
було міс
терористи
постачал
проте фін
російськ
князівств

П.Сто
базувалис
була житт

направляючись до Великого князівства, М.Бобриков мав свою конкретну програму дій²⁰. Передбачалося ліквідувати особливі фінляндські війська, уніфікувати правову систему, ліквідувати митниці та монету, переглянути підручники фінляндських шкіл, вилучивши звідти всю русофобію, запровадити в школах і вузах курси російської історії, географії та культури, встановити нагляд за університетами, набирати на держслужбу у Фінляндію російських підданих, запровадити російську мову в Сенаті, навчальних закладах та адміністрації і, нарешті, переглянути положення про фінляндського генерал-губернатора від 1812 р., розширивши його повноваження.

Протягом шестирічного губернаторства М.Бобриков завзято втілював свою програму в життя. З листопада 1899 р. вийшов маніфест щодо порядку видання спільних для імперії та Великого князівства законів, який обмежував права сейму та сенату. А 7 червня 1900 р. – маніфест “Про поступове запровадження російської мови у діловодство”. Заборонялася діяльність багатьох громадських організацій, переслідувались опозиційні політичні діячі²¹. 1901 р. було видано новий закон про військову повинність. Згідно з ним кількість новобранців фінляндської армії у наступні роки мала поступово зменшуватись. По суті, це означало ліквідацію особливих фінляндських військ. На князівство мали поширюватися загальноімперські військові закони. П.Столипін вважав цілком природним прагнення Миколи II “продовжувати щодо Фінляндії справу свого батька”²². Можна однак стверджувати, що М.Бобриков, який звик до військової дисципліни, занадто розраховував лише на адміністративні заходи. Він не скористався існуючою традиційною фінсько-шведською ворожнечею, не шукав підтримки серед соціальних верств. У Росії політика М.Бобрикова викликала відкритий супротив лібералів та лівих радикалів, а фінляндці порівнювали його зі східним сатрапом, що пригнічував волелюбних фінів.

У Фінляндії відповідно на політику М.Бобрикова стало формування широкого національного фронту, антиімперського за своєю суттю, який уключав весь спектр політичних партій – від соціал-демократів до консерваторів. Саме тоді “пасивний”, тобто в рамках закону, супротив почав доповнюватись “активним”, в арсеналі якого незабаром з’явився терор. Відкрито створювались бойові групи. Уряд досяг відчутного зменшення різниці між Росією та Фінляндією, але дав поштовх ще потужнішим сепаратистським силам. Тому можна стверджувати, що існування “революційного плацдарму” неподалік від столиці імперії почасти виявилось результатом “патріотичних” зусиль російської влади.

З 1905 р. С.Вітте довелося застосовувати заходи по заспокоєнню “провінції, що збунтувалася”. Під впливом подій Першої російської революції влада змушена була відмовитися від здійснених законодавчих змін і повернутися до становища, яке існувало у Фінляндії ще до 1899 р. На Велике князівство буквально посипалися привілеї. 22 жовтня 1905 р. з’явився маніфест Миколи II про скликання надзвичайного сейму з дорученням йому розробити новий сеймовий устав – конституцію²³. 7 липня 1906 р. вона була затверджена імператором. Фінляндія отримала найдемократичнішу в Європі конституцію. Запроваджувалося всезагальне, рівне, пряме виборче право. Всі громадяни князівства, що досягли двадцятичотирирічного віку, отримали право голосу²⁴. Сама ж територія Фінляндії стала фактично недоступною для російської влади. Велике князівство було місцем укриття російських революціонерів, виконавців багатьох терористичних актів, здійснених під політичними прапорами. З Фінляндії до Росії постачалися зброя та кошти, за рахунок яких існували революційні організації, проте фінляндська адміністрація вважала, що всі ці факти її не стосувались, а російська адміністрація була обмежена у своїх діях на території Великого князівства.

П.Столипін не міг вважати таку ситуацію нормальною. Його переконання базувалися на тому, що Російська імперія мала бути єдиною та неподільною. Це була життєво необхідна її умова як великої держави, в цьому полягала її міць, від

цього залежало внутрішнє процвітання. Для П.Столипіна вважалося беззаперечним фактом, що кожний чесний патріот мав би протидіяти розпаду Російської імперії²⁵. Оскільки фінляндці нехтували принципом єдності й неподільності імперії, то це стало конкретним аргументом для П.Столипіна проти подальшого збереження та розширення державної автономії Великого князівства.

Крім того, П.Столипін, як відомо, докладав чимало зусиль для “заспокоєння” країни, а тому існування “революційного плацдарму” неподалік Петербурга непокоїло прем’єра. Невтішними були повідомлення фінляндського генерал-губернатора М.М.Герарда. В одній з доповідних записок на ім’я П.Столипіна, він, характеризуючи ситуацію, що склалася у Великому князівстві Фінляндському, зупинився на обставинах проведення тут з’їзду кадетської партії. М.Герард запевняв, що в останній день роботи з’їзду, 28 вересня 1906 р., на вечірньому засіданні було прийнято резолюцію, яка гостро засуджувала дії імперського уряду. Генерал-губернатор переконував прем’єра, що у певному громадському середовищі, серед т.зв. конституціоналістів було чимало прихильників діяльності кадетів²⁶.

Що ж до подій суто місцевих, то М.Герард повідомляв про боротьбу адміністрації з робітниками, які належали колись до озброєних революційних загонів “Червоної Гвардії”, а також про діяльність таємного товариства “Voima” (Сила. – О.С.). Генерал-губернатор писав прем’єру, що це товариство не було пов’язане з робітничим рухом і утворилося із залишків колишніх таємних товариств, які переслідували націоналістичні цілі та вчиняли протидію російському урядові. Занепокоєння П.Столипіна викликало повідомлення про те, що поліція випадково виявила привезення зброї, призначеної для цього товариства. Однак М.Герард запевняв, що ним уже була зроблена пропозиція Сенату розслідувати цю справу²⁷. 1 жовтня 1906 р. прем’єр-міністр секретною телеграмою повідомив Миколі II про цю доповідну записку фінляндського генерал-губернатора²⁸.

Ще одним аргументом для П.Столипіна проти розширення та збереження фінляндської автономії була, на його думку, громадсько-політична несправедливість фінляндського автономізму. Прем’єр вважав, що після жовтневого маніфесту 1905 р. Фінляндія отримала фактично все, про що могла мріяти. Але що від того виграла Росія? За логікою, вона могла виграти морально, завоювавши симпатії фінляндців; виграти політично, здобувши для російських громадян певні переваги; і, зрештою, виграти матеріально. “Якщо б були досягнені економічні та моральні переваги, то, звичайно, подальші дії були б зрозумілими, – зазначав П.Столипін. – Блага й Росії, і Фінляндії вимагало б повної державної автономії останньої”²⁹. Тому, що це були не марні слова, й така ідея справді приваблювала прем’єра, знаходимо свідчення у спогадах сучасників П.Столипіна³⁰. Однак визначальною для прем’єр-міністра стала та обставина, що, незважаючи на політику поступок з боку імперського уряду, відчувалася ворожість і неприязнь фінляндців до всього російського³¹.

Імперський уряд був стурбований ще й тим, що Фінляндія самочинно вирішувала питання, які стосувалися загальнодержавних інтересів. Так, 1906 р. змінено закон про російську мову у державних установах. Була внесена в Сенат пропозиція щодо закону про друк, достатньо суттєва для інтересів імперії. Доходило до того, що “про деякі законопроекти Імперський Уряд довідувався з газетних пліток”³². П.Столипін вважав стратегічно неприпустимою втрату Росією політичного контролю над Фінляндією. “Не даремно і не безглуздо, а свідомо проливалася російська кров, затвердив Петро Великий державні права Росії на берегах Фінської затоки, – говорив прем’єр. – Відмова від цих прав завдала б шкоди російській державі, а поступова втрата, через наше національне безсилля чи нашу державну короткозорість, дорівнювалася би тій же відмові, прикритій личиною лицемірства”³³.

Таким чином, поява, а згодом поширення вчення про Фінляндію як окрему державу вплинули на подальший розвиток відносин між Росією та Фінляндією.

Згідно з і
законода
обґрунту
сумісною
П.Столи
частиною
правах в
загально
владою р
загально
чи устан
фінляндс
юридично

1. Аврех
- реформ в Рос
- Биография П
2. Речь
- 1908 года //
- Думе и Гос
- Ю.Г.Фельшт
3. Там с
4. Бахт
- национальн
- политическа
5. Бахт
- Российской
- М., 1997. – С
6. Речь
- 1908 года //
7. Бород
- СПб., 1905. –
8. Речь о
- П.А. Нам нуж
- совете. 1906
- Молодая гвар
9. Речь о
- 1908 года ...
10. Нац
- управления.
11. Нико
12. Бахт
- национальн
- политическая
13. Там с
14. Речь с
15. Речь с
- 1908 года... –
16. Там с
17. Речь о
18. Нац
- Польша, Приб
- 1997.
19. Панф
20. Полви
- 1904 гг. – СП
21. Там с
22. Речь о
23. Нац
- Польша, Приб
- 1997.

Згідно з цим, активне заперечення прав російських правлячих кіл втручатись у законодавчий процес, економіку й управління князівством отримало наукове обґрунтування. Теорія фінляндської держави проте виявлялась абсолютно не сумісною з тими ідеями, які мали стати основою внутрішньої політики П.Столипіна. У відповідності з ними Фінляндія могла бути лише складовою частиною – “звичайною провінцією”, такою, що належала Російській імперії на правах військового трофея. Прем'єр-міністр вважав беззаперечними ті факти, що загальнодержавне законодавство здійснювалося протягом ста років волею й владою російських імператорів. Жоден із них не відмовлявся від своїх загальноімперських прав, тим більше, жоден із них не відмовлявся від державних чи установчих прав Російської імперії. Отже, всі розмови та дискусії про фінляндський автономізм П.Столипін вважав такими, що не мали державно-юридичного підґрунтя.

Джерела та література:

1. Аврех А.Я. П.А. Столыпин и Третья дума. – М., 1968; Аврех А.Я. П.А. Столыпин и судьбы реформ в России. – М.: Политиздат, 1991; Фёдоров Б.Г. Пётр Столыпин: “Я верю в Россию”. Биография П.А. Столыпина: В 2 т. – СПб.: Лимбус Пресс, 2002. – Т.1.
2. Речь о Финляндии, произнесённая в вечернем заседании Государственной думы 5 мая 1908 года. // Столыпин П.А. Нам нужна Великая Россия...: Полн. собр. речей в Государственной Думе и Государственном совете. 1906-1911. / Предисл. К.Ф.Шацилло; Сост., коммент. Ю.Г.Фельштинского. – М.: Мол. гвардия, 1991. – С. 139, 143.
3. Там само.
4. Бахтурина А.Ю. Окраины российской империи: государственное управление и национальная политика в годы Первой мировой войны (1914-1917 гг.). – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. – С.226.
5. Бахтурина А.Ю. Принципы национальной самобытности в государственной доктрине Российской империи XIX-XX вв. // Российская государственность: история и современность. – М., 1997. – С. 81-99.
6. Речь о Финляндии, произнесённая в вечернем заседании Государственной думы 5 мая 1908 года // Столыпин П.А. Нам нужна Великая Россия... – С. 139.
7. Бородин М. Из новейшей истории Финляндии. Время управления Н.И.Бобрикова. – СПб., 1905. – С. 8.
8. Речь о Финляндии, произнесённая в Государственной думе 21 мая 1910 года // Столыпин П.А. Нам нужна Великая Россия...: Полн. собр. речей в Государственной Думе и Государственном совете. 1906-1911. / Предисл. К.Ф.Шацилло; Сост., коммент. Ю.Г.Фельштинского. – М.: Молодая гвардия, 1991. – С. 299.
9. Речь о Финляндии, произнесённая в вечернем заседании Государственной думы 5 мая 1908 года ... – С. 143.
10. Национальные окраины Российской империи. Становление и развитие системы управления. – М., 1998. – С.223.
11. Николссон В. Финляндия с Россией и без. – Минск, 1995. – С. 20.
12. Бахтурина А.Ю. Окраины российской империи: государственное управление и национальная политика в годы Первой мировой войны (1914-1917 гг.). – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. – С. 232.
13. Там само. – С. 242.
14. Речь о Финляндии, произнесённая в Государственной думе 21 мая 1910 года ... – С. 301.
15. Речь о Финляндии, произнесённая в вечернем заседании Государственной думы 5 мая 1908 года... – С. 141.
16. Там само. – С. 145.
17. Речь о Финляндии, произнесённая в Государственной думе 21 мая 1910 года ... – С. 301.
18. Национальная политика в императорской России. Цивилизованные окраины (Финляндия, Польша, Прибалтика, Бессарабия, Украина, Закавказье, Средняя Азия). – М.: Старый сад. – 1997.
19. Панфинская пропаганда // Россия. – № 1216; 1217; 1218.
20. Полвинен Т. Держава и окраина. Н.Бобриков – генерал-губернатор Финляндии. 1898-1904 гг. – СПб., 1997.
21. Там само.
22. Речь о Финляндии, произнесённая в Государственной думе 21 мая 1910 года ... – С. 302.
23. Национальная политика в императорской России. Цивилизованные окраины (Финляндия, Польша, Прибалтики, Бессарабия, Украина, Закавказье, Средняя Азия). – М.: Старый сад. – 1997.

24. Ольденбург С.С. Царствование императора Николая II. – Спб., 1991. – С. 321-322.
 25. Речь о Финляндии, произнесённая в вечернем заседании Государственной думы 5 мая 1908 года... – С. 148.
 26. РДІА. – Ф. 1662. – Оп. 1. – Спр. 76. – Арк. 1-1 зв.
 27. Там само. – Арк. 2-2 зв.
 28. Там само. – Арк. 1.
 29. Речь о Финляндии, произнесённая в Государственной думе 21 мая 1910 года ... – С. 290-291.
 30. Сидоровнин Г.П. Иностранцы о столыпинских преобразованиях // Правда Столыпина: Альманах II / Сост. Г.П. Сидоровнин. – Саратов: Культурный центр им. П.А.Столыпина; Поволжская академия государственной службы им. П.А.Столыпина, 2002. – С. 178.
 31. Там само. – С. 291.
 32. Речь о Финляндии, произнесённая в вечернем заседании Государственной думы 5 мая 1908 года... – С. 135.
 33. Там само. – С. 148.

Наталія Руденко

ПЕРЕСЕЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НА КАВКАЗ

(30-і РОКИ ХІХ ст.)

Історія переселення населення має давню історію. Ці складні процеси захопили у свою примусову чи добровільну коловерть багато народів за різних обставин і в різні часи. Не стало винятком і населення України, а разом з тим і Чернігівщини.

Ще ХІХ ст. збагатилося загальними роботами¹, що розглядали теоретичні питання колонізації та заселення вільних земель. Причиною їх появи стали масові процеси переселення на теренах Російської імперії, пов'язані першочергово з державною політикою щодо заселення так званих “околиць імперії”. Однією з таких “околиць” у цих заходах виступав і Кавказ².

Не залишилися поза увагою ці питання і в дослідників сьогодення³. Широко представлені і загальні статистичні матеріали⁴, а також періоди (хвилі) та напрямки переселень (Далекий Схід, Кавказ, Середня Азія)⁵ українського населення в межах Російської імперії. І зовсім незначна кількість робіт на загальному фоні відноситься виключно до Чернігівщини⁶, хоча й часто згадується в усіх попередніх. Не дивно, бо, починаючи від кінця ХVІІІ ст., саме її населення стало вагомим і активним елементом у цьому процесі.

Однак серед існуючих робіт у вивченні даної проблематики найчастіше розглядається період другої половини ХІХ ст.⁷ Саме тому при роботі з архівними джерелами наша увага насамперед була звернена на маловивчені та невідомі складові цього питання. Надзвичайно важливими у дослідженні історичного минулого Чернігівщини є матеріали Державного архіву Чернігівської області (далі – ДАЧО). У першу чергу це дані фонду 128 (Канцелярія чернігівського цивільного губернатора) та фонду 127 (Чернігівське губернське правління) і низки фондів Центрального державного історичного архіву України у м. Київ (далі – ЦДАУК).

Кавказький напрямок для переселенців був обраний урядом не лише через роздольні території. Ця “околиця” Російської імперії на початок ХІХ ст. ще зовсім мало часу перебувала у її складі. Адже територія Південного Кавказу остаточно ввійшла до складу Російської імперії лише після 1828р., тобто після двох російсько-перських воєн. Активне “освоєння” Північного Кавказу розпочалося під командуванням О.Єрмолова у 1817 р. Тож чим далі тривало розширення кордонів, тим більше ставали у пригоді переселенці як засіб освоєння нових територій та задля того, щоб дещо розмежувати мусульманське населення християнським.

“Цього вимагають державні інтереси... Російська соха і борона повинні

обов'язково сліду
 і піски Середньої
 російського пере
 як і вказаний пе
 російської нації

А наприклад,
 підбрав для пер
 Чернігівської гу
 для розведення і
 користю населен

Масовість ви
 ст. була виклика
 на основі прави
 Височайше затв
 переваги служб

Дещо пізніш
 територій, вили
 особливо прив
 “Відносно виро
 області, Грузії,
 19, 701 “Щодо п
 служать в губе
 Закавказьких”
 народами в Кав

Бажання сел
 відомістю¹⁴ пр
 Чернігівській гу
 по Городницьк
 поселення; по Сос
 по Борзенсько
 Кролевецькому
 – 5. Усього по

Ситуація с
 триматися куп
 подорожі. Ті, х
 Таке піклуван
 що потім дава

Якщо селян
 бідності чи пра
 населення шу
 чиновники, не

Відмови у
 селянам Черн
 неврожаєм хлі
 могли ще отри
 а відповідно і

З 1837 р. вс
 наданні пос
 “головнокома
 поданням міс
 Кавказьку об.
 Наприклад, т
 колезькому ре
 Чернігівської

Притому в